

URARTU'DA TOPLU NÜFUS AKTARIMLARI

Altan ÇİLİNGİROĞLU

Urartu Devletinin erken dönemlerinden bu yana çeşitli yörelere yapılan askeri seferler ile ilgili bilgiler bu krallara ait yazıtlarla günümüze dek ulaşmıştır. Urartu krallarının kaleme aldıkları bu belgeler, Asur örnekleri kadar etraflı ve akıcı bir dille yazılmamış olmasına karşın, o devrin siyasal bazı davranışları ile ilgili önemli bilgiler verebilirler.

İşpuni döneminden başlayarak bir çok Urartu yazıtında, sefer yapılan ülkeden elde edilen bir çok ganimetin yanında, çoğu zaman o yöreden büyük miktarda insan gücünün de alındığından söz edilir. Yazıtlarda ele geçirilen ülke halklarının bir bölümünün öldürüldüğü belirtilirken, bir bölümün de canlı olarak Urartu ülkesine nakledildiği yazılmaktadır.

Urartu Krallığının en parlak dönemi olarak benimsenebilen Menua-II. Sarduri devrinde bu aktarımların özellikle yoğunluk kazandığı dikkati çekmektedir. Krallığın bu dönemdeki başarısına koşut olarak çeşitli ülkelerden ele geçirilen tutsakların sayısı da artmaktadır. II. Sarduri'den sonra sarsılmaya başlayan krallık yazıtlarında ele geçirilen tutsaklardan çok daha az söz edilmektedir.

Urartu Krallığının çeşitli dönemlerinde yapılan başarılı savaşlar sonunda ele geçirilen halk toplulukları belli bazı amaçlar için kullanılmış ve bu amacı gerçekleştirmek için de ele geçirilen ülkeden bir başka yöreye toplu olarak nakledilmişlerdir. Ancak bazı durumlarda salt savaşta tutsak edilen kişiler değil, fakat aynı zamanda o yörenin savaşa katılmayan halkı da toplu halde yurtlarından alınarak arzulanan amaca uygun olarak bir başka yöreye yerleştirilmiştir.

Urartu krallarının ele geçirilen yörelerden elde ettikleri halk topluluklarını bir başka yöreye nakletmeleri salt o halkı cezalandırmak gibi basit bir amaca yönelik değildi. Sözü edilen toplu nüfus aktarımlarında ekonomik ve siyasal nedenler de önemli rol oynamıştı. Urartu yazıtlarından elde edilebilen verilerin ışığında, Urartu krallarının uyguladıkları toplu nüfus aktarımlarının amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkün olabilir :

1. Merkezi güce ya da yetkeye karşı ayaklanan toplulukları cezalandırmak veya önlem almak amacıyla yapılan aktarımlar:

Krallığın hemen her döneminde, fakat özellikle kuruluş yıllarında Urartu'nun çevredeki bölge halkları üzerinde uyguladığı yayılmacı siyasete karşı baş kaldıran toplulukların sayısı bir hayli fazladır. Özellikle sınır boylarında yaşayan bağımsız kabileler Urartu için her zaman sorun olmuştur.

İşpuini devrinden bu yana çok sayıda örneklerini gördüğümüz bu ayaklanmalar Urartu kralları tarafından çoğu zaman hoş görülsüz bastırılmıştır.

Ayaklanan topluluklara karşı yürütülen askeri eylemler sonundaki toplu öldürmelerin dışında, ayaklanan halkların toplu halde bir başka yöreye nakledilerek cezalandırıldığı da bilinmektedir. İşpuini'nin oğlu Menua ile yürüttükleri ortak krallık döneminde, güney Trans-Kafkasya'da yaşayan kuzey kabilelerine karşı girişilen eylem bu tür aktarımlara örnek olarak verilebilir. İşpuini, *Etiuki* ülkesinde yer alan *Anaşe* kentinden «...bin 720 erkek,... bin 670 kadın»¹ alındığını ve bunların canlı olarak buradan götürüldüğünü belirtir.

Daha sonraki yıllarda yine kuzey ülkelerinde baş gösteren bir ayaklanmayı bastırma görevi kral I. Argiştî'ye düşer. Sözü edilen kral 2. saltanat yılında (M.Ö. 785), *Uiteruhi* kabilesinden 19.255 erkek çocuk, 10.140 savaşçı ve 23.280 kadın olarak toplam 52.675 kişinin esir alındığını, bunların bir kısmının öldürüldüğünü, bir kısmının ise canlı olarak nakledildiğini yazmaktadır².

1 G.A. Melikişvili, *Urartskie klinoobraznye Nadpisi*, No. 20, Moskova, 1960 (Bundan sonra UKN).

2 UKN 127 I.

Asur kralları tarafından da uygulanan³ nüfus aktarımının bu türüne ait önemli bir örnek, Menua devrinde ait olan Kara-gündüz yazıtının içeriğinde bulunabilir. *Barşua* (Asurca Parsua) ülkesindeki olayları sonuçlandıran Menua, buradan aldığı halk topluluklarını ele geçirdiği «*Barsua ülkesini geri de bıraktıktan sonra*» çeşitli yörelere dağıtmıştır⁴. Bu davranış ile *Barşua* ülkesinde karışıklık çıkaran insanların yine batı İran'da, ancak *Barşua* ülkesinin dışındaki topraklarda eritilmesi amaçlanmıştır. Böylece ilerdeki olası olaylar için gerekli önlem alınmıştır.

2. Orduyu büyütmek için yapılan askeri amaçlı aktarımlar :

Urartu yazılı kaynaklarında birçok ülkeden alınan tutsaklar arasında erkek çocuklar büyük yer tutmaktadır. Örneğin; I. Argisti 4. saltanat yılında *Piteira*'dan 8698 erkek ve 18.047 kadının yanında 2539 erkek çocuk, 5. yılda 2655 erkek ve 8407 kadının yanında 8648 erkek çocuk toplayarak Urartu ülkesine götürmüştür⁵. Sözü edilen bu genç tutsakların Urartu disiplini ve geleneği ile yetiştirilerek Urartu ordusunda kullanıldığı büyük bir olasılıktır.

Urartu krallığı döneminde çeşitli yörelere yapılan seferlerin sonunda elde edilen insan gücünün bir bölümünün Urartu ordusuna

3 Farklı devirlerde Nairi'den, Babil'den, Bit-Adini'den, Ungu'den, Hamat'tan, Damaskus'tan ve Judah'tan yapılan nüfus aktarımları bu amaca yönelikti. Asurnasirpal II Aribus kentini (Pattine-Hattina kralı Lubarna'nın krali kenti) ele geçince buraya Asurluları yerleştirmişti. Aynı kral Tuşan kentini kurarak buraya da Asurluları yerleştirir (B. Oded, *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*, 44, Wiesbaden, 1979 - Bundan sonra; Oded). Salmanasar III Bit-Adini'yi alınca Asurlu halkı buraya getirmiştir (D.D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia I*, Para: 602-3 - Bundan sonra; LAR). Sargon II M.Ö. 720 yılında Hamat halkının bir bölümünü bu kentten alıp yerlerine 6300 Asurluyu ve diğer ülkelerden getirdiği halkları yerleştirir (LAR II, 55, 137). Aynı durum M.Ö. 717'de alınmış Kargamış kenti için de geçerlidir (Oded, 45).

4 UKN 24.

5 Bu örnekler çoğaltılabilir: II. Sarduri (UKN 155 A) Baruata'dan 8135 erkek çocuk, Etiuni'den 3500 ve Urme'den 1100 çocuk almıştır. Aynı yazıtın sonunda bir yılda toplam 12.735 erkek çocuk alındığı belirtilir.

Aynı kral Kihiga'dan (Malatya civarı) 12.610 erkek çocuğu naklettiğini yazar (UKN 156 C).

asker kaydedildiğine ait veriler de vardır⁶. Menua devrine ait bir yazıtta, «*Kumenu ülkesinden*» ...bin 55 kişinin esir alındığı, bunların bazılarının öldürüldüğü, bazılarının canlı olarak götürüldüğü yazılıdır. Aynı yazıtta canlı olarak Urartu ülkesine taşınan insanların bir bölümünün askere kaydedildiği açıkça belirtilmektedir⁷. Aynı yazıtın bir başka bölümünde ise *Alzi(ni)* ülkesinden elde edilen 2113 kişinin de yine askere kaydedildiği yazılmaktadır⁸.

Urartu ordusunun asker gereksinimi bir başka yolla da karşılanmaktaydı. Özellikle I. Argişiti ve II. Sarduri dönemlerinde ele geçirilen ülke topraklarından elde edilen tutsakların içinde «savaşçılar» özellikle belirtilmektedir. I. Argişiti'nin *Hate ve Supani* ülkelerinden aldığı 6600 savaşçının yanında⁹, II. Sarduri'nin *Barutua*'dan¹⁰ 6000, *Urme*'den¹¹ 2000, *Etiuni*'den¹² 4000 savaşçıyı ülkesine götürdüğü bilinmektedir. Sözü edilen bu savaşçıların merkezdeki Urartu ordusunda kullanıldıkları düşünülebilir.

3. Sanatçı ve işçi gereksinimini karşılamak amacıyla yapılan aktarımlar :

Gelişmekte olan Urartu krallığının kendi insan ve sanatkâr gücü bu kalkınma hızına yeterli olmamalıdır. Çeşitli askeri seferlerden elde edilen tutsaklar kalelerin ve su kanallarının yapımında kullanılmış olmalıdır.

Hate ve Supani ülkelerinden alınan insanların *Erepuni*'deki tapınağı ve olasılıkla kenti inşa etmeleri buna örnek olarak verilebilir.

6 UKN 28.

7 UKN 28.

8 Urartu'da uygulanan bu yöntemin çok yakın benzeri, çok daha iler ki yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda da kullanılmıştır. Osmanlı ordusunun asker gereksinmesi, belli bir ölçüde bile olsa, savaşta askerler tarafından tutsak alınan ve *Pençik oğlanı* olarak adlandırılan yabancılarla karşılanmıştır (Fazla bilgi için bak : İ.H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, 6 vd., Ankara, 1943).

9 UKN 127-8.

10 UKN 155 A.

11 UKN 155 A.

12 UKN 155 A.

Urartu sanatında köklü bir geleneğe sahip olmayan bazı sanat dalları da yine dışarıdan getirilen sanatçılar tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle fildişi işleme sanatında bu durum açıktır. Fildişi sanatı çokca Suriye'ye özgü bir sanat koludur ve Urartu'ya da yine Suriye'den gelmiş olmalıdır¹³. Altın-tepe'den elde edilen fildişi eserler ile Kuzey Suriye eserleri arasındaki yakın stilistik ve ikonografik özellikler bu benzerliğin sadece bir kültür etkilenmesi ile olamayacağı kadar büyüktür. Olasılıkla Kuzey Suriye seferleri sonunda bu yöreden elde edilen tutsakların arasında bu sanat kolunu bilen bir çok sanatkâr da vardı¹⁴.

4. Yeni kurulan kentlere yerleştirilen merkezi yetkeye bağlı aktarımlar :

Urartu krallığının farklı dönemlerindeki yayılımına koşut olarak, ele geçirilen ülkelerde bir çok yapım çalışmasının sürdürüldüğü bilinmektedir. Ele geçirilen ülkelerde yeni yerleşim merkezleri kurulduğu gibi, bu yerleşim merkezlerinin kale ve sulama tesisleri gibi bir çok gereksinmesi de yine Urartu devleti tarafından yaptırılmıştır.

Urartu krallığı döneminde yeni yapılan bir kentte başka bir ülkeden getirilerek yerleştirilen insanlara en güzel örneği *Erepuni* kentinde görmekteyiz.

«*Biainili ülkesinin gücü ve düşman ülkesinin denetimi için Ir(e)puni kentini kurdum. Ülke boştu ve benden önce hiç bir şey yapılmamıştı... Hate ve Supa(ni) ülkesinden 6600 savaşçıyı oraya yerleştirdim*»¹⁵.

13 T. Özgüç, *Altın-tepe II*, 44, Ankara, 1969. A. Çilingiroğlu, *Kuzey Suriye Kültürünün Urartu Üzerindeki Etkileri*, 45 vd. İzmir, 1982 (Basılmamış Doçentlik Tezi).

14 Bu konuyla ilgili aktarımlara Asur yazılı kaynaklarında da çokca rastlanmaktadır (Oded, 44 vd.).

Asur yazıtlarının yanında kabartmalarda da yapım işçilerinin varlığı görülmektedir (B. Hrouda, *Die Kulturgeschichte des assyrischen Flachbildes*, 61 ve 75, Bonn, 1965).

15 UKN 127 II (5. yıl seferi).

1950 yılında Sovyet bilim adamlarının Arin-Berd (Kanlı Tepe) kentinde ele geçirdikleri çivi yazılı iki Urartu yazıtı¹⁶, Arin-Berd'in *Erepuni*¹⁷ olduğunu kanıtlamıştır. Bu yazıtlardan birinde yer alan bilgiler, Argiştî'nin 5. yıl seferindeki verilerle hemen hemen aynıdır. Yazıtta inşa edilen bu kaleye Argiştî'nin *Erepuni* adını verdiği açıkça belirtilmiştir¹⁸. Kaynaklardan anlaşıldığına göre, bu kentin nüfusunun bütününe yakın bir bölümü Argiştî'nin Kuzey Suriye'den elde ettiği halk toplulukları tarafından oluşturuluyordu.

M.Ö. 783 yılında Argiştî'nin batıya düzenlediği seferde «*Hitit ülkesinden*» (Hate) ve *Melitea*'dan (Malatya) çok sayıda insanı canlı olarak aldığı bilinmektedir¹⁹. 4. yılda tutsak alınan toplam 29.284 kişi ile 5. yılda alınan 6.600 savaşçının *Erepuni*'ye yollandığı ve burada yerleştirildiği büyük olasılıktır²⁰.

Ele geçirilen ülkelerden alınan halkların Urartu ana yerleşim alanı içine yerleştirildiğine ait veriler II. Rusa devrinde de vardır. Adilcevaz'da bulunan ve olasılıkla Kafir Kale'den gelen II. Rusa'ya ait bir yazıtta, kralın *Ziukuni* ülkesinde (Adilcevaz yöresi ?) yeni kentler yaptırdığı yazılıdır²¹. Aynı yazıtta bu olayla ilgili olarak *Hate*, *Muşki* ve *Halitu* ülkelerinden insanların alındığı belirtilmiştir. Yazıtın bazı kısımlarının eksik olması nedeniyle anlaşılmasına karşın, bu insanların yeni kurulan bu kentlere yerleştirildikleri öne-rilebilir.

II. Rusa döneminde halk topluluklarının bir başka yöreye yerleştirilmesi ile ilgili bir diğer olay İskitlerle bağlantılıdır. İskitlerin yazılı kaynaklarda ilk kez görülüşleri Asur kralı Esarhaddon (M.Ö. 679) ve Urartu kralı II. Rusa dönemlerine rastlar. Eserhaddon'un yıllıklarından elde edilen verilere göre, Asur kralı İskitli (*Asquasi*)

16 UKN 138.

17 Ir(e)puni kenti Urartu yazıtlarında üç ayrı şekilde verilmiştir: ir-pu-ni, ir-pu-u-ni ve ir-e-pu-ni (UKN 127 II, 128 A2, 138, 147 b ve c).

18 «*Tanrı Haldi'nin yüceliğine, Menua oğlu Argiştî Irpuni adı ile bir kale inşa etti...*» (UKN 138).

19 UKN 127 II, satır 5-24. Argiştî bu ülkeden 2539 çocuk, 8698 erkek (LUTİMEŞ) ve 18.047 kadın olmak üzere toplam 29.284 kişiyi başka bir ülkeye nakletmiştir.

20 UKN, sayfa 24'deki açıklama.

21 UKN 278.

İşpakai'yi M.Ö. 679 yılında *Mannea* (Urartu Mana) ülkesinde mağlup etmiştir²². Aynı yıllarda II. Rusa'nın yazdırdığı bir Urartu yazıtında ise aynen şu bilgiler vardır :

«*Argiştî'nin oğlu Rusa ve İşkigulu kralının oğlu Saga-dumntar'ın Mana ülkesine gittiği yıl*»

İşkigulu ülkesi Urartu'nun kuzey sınırlarında yer alan, bugünkü Leninakan yöresinin adıdır²³. Urartu kralı Rusa, kendisinin genel politikasına uygun olarak, İşkigulu ülkesinden aldığı İskitli halkları Kuzey batı İran'da yerleştirerek, Asur ile Urartu toprakları arasında bir anlamda «tampon» bir bölge oluşturmuştur. Böylece, doğudan Urartu'ya karşı gelebilecek bir saldırıya engel olunmak istenmiştir. Olasılıkla Esarhaddon'un İskitler ile karşılaştığını belirttiği savaş bu yerleştirme olayından sonra olmuştur²⁴. Bu tarihten sonra İskitli halklar yakın doğu tarihi ve kültürü üzerinde önemli derecede etkili olmaya başlayacaklardır.

22 LAR II, 517.

23 UKN, sayfa 349.

24 A. Çilingiroğlu, *Urartu and Western Iran: New Light on Cultural Origins and Interrelations*, 260, Manchester, 1976, Basılmamış Doktora Tezi).

MASS DEPORTATION IN THE URARTIAN KINGDOM

Altan ÇİLİNGİROĞLU

In a number of the Urartian inscriptions, belonging as early as to the time of Ishpuini, it was repeatedly recorded that beside reach tribute, large groups of people had been brought away from the conquered lands. Some of these people were killed while others were taken away alive to the main land of Urartu. It is worth to note that large-scale deportation of people had considerably intensified during the period from Menua to Sarduri II. After the third quarter of the eighth century, which is the turn-point of the Urartian power, amount of deportees had sharply decreased. The deported captives from various conquered lands were used for a variety of purposes. In many cases many civilians had also been deported.

The aim of mass deportation carried out by several Urartian kings was not simply a way of punishing the people of the conquered lands. Economical and political reasons had played an important role in this policy.

The aims of mass deportation in the Urartian kingdom may be summarized as follow :

1. Deportation as a form of punishment or taking measures for rebellion against Urartian rule.

Throughout the Urartian history, but particularly during the beginning of the kingdom, a number of tribes rebelled against the Urartian rule. Many tribes living close to border-lands had always produced serious problems for Urartu. Rebellious lands had always been punished by the Urartian kings without any tolerance. One way of the punishment was to kill the people, deportation was the other.

Measures taken by Ishpuini and Menua in their co-regency against rebellious tribes living in Southern Trans-Caucasia is an example for this type of deportation. King Ishpuini stated in his inscription that he had «taken away... thousand 670 women and... thousand men, some he (I) killed, some uprooted alive»¹ from the lands of *Anashe* and *Etiuki*.

During the reign of Argishti I, when a new riot took place in the same region (in 785 B.C.) he «captured 19.255 boys, 10.140 warriors and 23.280 women (in all 52.675), and some of them were killed, others were brought away alive»².

Another example of this kind of deportation, which was repeatedly used by the Assyrian kings³, may be found in the content of the Karagündüz inscription. After his successful campaign to the land of Barshua Menua «led away thousands of men, but that which they allotted to the lands, when they left behind the conquered fortresses»⁴.

2. Deportation as a means of enlarging the army.

It can be noticed in the Urartian records that there were a number of boys among the captives of foreign lands. Argishti I took away 8698 men and 18.047 women as well as 2139 boys from *Piteira* in his 4th. year's campaign. In his fifth year's campaign he led

1 G.A. Melikishvili, *Urartskie klinoobraznye Nadpisi*, No. 20, Moscow, 1960 (there after UKN).

2 UKN 127 I.

3 i.e. Deportation from *Nairi*, *Babylon*, *Bit-Adini*, *Hamath*, *Damascus* and *Judah*. Asurnasirpal II settled Assyrian citizens in *Aribus*, the royal city of *Lubarna*, king of *Hattina*. He also rebuilt the city of *Tushhan* and settled Assyrians there (B. Oded, *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*, 44, Wiesbaden, 1979 - thereafter Oded). Shalmaneser III brought Assyrians in *Bit-Adini* after he had conquered the city (D.D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia I*, para. 602-3-thereafter LAR I and II). Sargon II deported people from *Hamath* and brought there 6300 Assyrians and deportees from other conquered lands (LAR II 55, 137). Car-chemish was also populated with Assyrians in 717 B.C. by Sargon II (Oded, 45).

4 UKN 24.

away 8648 boys together with 2655 men and 8407 women⁵. It is very likely that these captive boys were trained and used in the Urartian army.

There are enough evidence in the Urartian texts that some part of the man-power obtained from conquered lands were recruited into the Urartian army⁶. In a inscription belonging to the time of Menua it was recorded that «...*thousand 55 person were taken slave and some of them were killed and other were sent back to the army*»⁷. 2113 person from the land of *Alzi(ni)* were recruited into the army as we gather from the same inscription⁸.

Man-power for the Urartian army was maintained by another similar way. Warriors were repeatedly mentioned by Argishti I and Sarduri II among the captives from the conquered lands. Apart from 6600 warriors taken away by Argishti I from *Hate* and *Supa(ni)*⁹, Sarduri II had departed 6000 warriors from *Barutua*¹⁰, 2000 warriors from *Urme*¹¹ and 4000 warriors from *Etiuni*¹². It is not unlikely at all that these warriors were employed in the Urartian army.

3. Deportation as a resource of labour.

Many captives from various lands might have been employed for construction of dams, fortresses and canals of the growing

5 More examples can be found in the Urartian texts: Sarduri II (UNK 155 A) took away 8135 boys from *Baruata*, 3500 from *Etiuni* and 1100 from *Urme*. In the same inscription it was stated that 12.735 boys were deported in this particular year. The same king brought away 12.610 boys from *Kihisha* (UKN 156 C).

6 UKN 28.

7 UKN 28.

8 Deportation of foreign man-power to strengthen the army was carried out in much later period by the Ottoman Empire. Some captives known as «*Pençik Oğlan*» were recruited into the Ottoman army (For further information: İ.H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, 6 ff, Ankara, 1943).

9 UKN 127 B.

10 UKN 155 A.

11 155 A.

12 155 A.

kingdom. The best example for this is the deportees from the lands of *Hate* and *Supa(ni)* who had built the temple of *Ivarşa* and probably the fortress itself, *Irepuni*.

There are some evidence regarding the presence of foreign artisans in Urartu. The art of ivory carving has no-lasting tradition in the Urartian art. It is almost certain that ivory carving was first practised in Urartu by North-Syrian artisans¹³. Stylistic and iconographic similarities between the Altıntepe ivories and the North-Syrian art may demonstrate that this is not only a cultural influence. It may be put forward that there were some ivory carvers among the deportees from North-Syria¹⁴.

4. Deportation for populating new cities.

Various Urartian kings had carried out intensive building activities throughout the kingdom. They had built new cities in the conquered lands, and these cities were facilitated with fortresses, vine-yards and canals.

The best example for populating a new city may be seen at *Irepuni*. Argishti I gives detailed information about the foundation of *Irepuni* :

«...I have built the city of *Irepuni* for the might of the land of *Biainili* (and) for the suppression of an enemy land. The land was a wilderness and nothing had been built there (previously)... 6600 warriors of the lands of *Hate* (and) *Supani* I have settled there»¹⁵.

Two Urartian cuneiform inscriptions, which were discovered at Arin-Berd in 1950 by the Russian archeologists, proved that Arin-Berd was ancient city of *Irepuni*¹⁷. According to these inscriptions

13 T. Özgüç, *Altıntepe II*, 44, Ankara, 1969; A. Çilingiroğlu, *Kuzey Suriye Kültürünün Urartu Üzerindeki Etkileri*, 45 ff. İzmir, 1982 (Unpublished Habilitation thesis).

14 For similar practice see: Oded, 44 ff. Groups of workers engaged in construction may be seen in some Assyrian reliefs (B. Hrouda, *Die Kulturgeschichte des assyrischen Flachbildes*, 61 and 75 Bonn, 1965).

15 UKN 127 II (fifth year's campaign).

16 UKN 138.

17 *Ir(e)puni* is written in the Urartian records as : *ir-pu-ni*, *ir-pu-u-ni* and *ir-e-pu-ni* (UKN 127 II, 128 A2, 138, 147 b and c).

Argishti had named this fortress as *Irepuni*¹⁸, and it had been populated with the deportees from North-Syria.

In 783 B.C. Argishti I brought deportees from *Hate* and *Melitea*¹⁹. 29,284 deportees from these lands might have been settled at *Irepuni* as well²⁰.

Evidence for similar practice may be obtained from the inscriptions of Rusa II. In an inscription found at Adilcevaz, but plausibly came from Kefir Kale, it is stated that Rusa II had built new cities in *Ziukuni* (the district of Adilcevaz ?)²¹. It may be obtained from the content of the same inscription that a number of deportees had been brought away from the lands of *Hate*, *Mushki* and *Halitu*. Although some parts of the inscription are broken it can be suggested that these deportees had been settled in the cities built in *Ziukuni* by Rusa II.

18 «Through the greatness of the god Haldi, Argishti, son of Menua has built this splendid fortress, I have established (for it) the name of *Irepuni*...» (UKN 138).

19 UKN 127 II, lines 5-24. Argishti deported 8698 men and 18047 women.

20 UKN page 24.

21 UKN 278.